

ПАНЯЦЕ І ПРАВАВАЯ СУТНАСЦЬ ІНСТЫТУТА НАЦЫЯНАЛЬНАСЦІ

Новік В. І.

Праблема нацыянальнасці выключна важная як для навукі, так і для практычнай дзяржаўна-прававой дзейнасці. Згодна з арт. 50 Канстытуцыіі Рэспублікі Беларусь “Кожны мае права захоўваць сваю нацыянальную прыналежнасць, аднолькава як ніхто не можа быць вымушаны да вызначэння і ўказання нацыянальнай прыналежнасці. Знявага нацыянальнай годнасці праследуецца згодна закону” [5].

Нацыянальнасць чалавека – гэты яго сувязь з нацыяй, якая з’яўляецца непарушнай. Інстытут нацыянальнасці звязаны не толькі з рэалізацыяй дзяржаўнага суверэнітэту, але і з абавязкам дзяржавы забяспечваць абарону правоў і законных інтарэсаў грамадзян дадзенай дзяржавы. Нацыянальнасць як суб’ектыўнае права чалавека прызнаецца многімі канстытуцыямі народаў свету. У гэтым плане заканадаўства Рэспублікі Беларусь адпавядае патрабаванням міжнародна-прававых стандартаў забеспячэння правоў і свабод чалавека.

На сучасным этапе развіцця Рэспублікі Беларусь інстытут нацыянальнасці закліканы забяспечыць стабільнасць і згуртаванасць грамадства, умацаваць дзяржаўнасць, збалансаваць інтарэсы асобы, грамадства і дзяржавы. Нацыянальнасць выступае як элемент канстытуцыйнага статусу, яе наяўнасць або адсутнасць азначае аб’ём правоў і абавязкаў асобы. Таму праблемы, звязаныя з ёй, заўсёды з’яўляюцца актуальнымі і зладзённымі.

З развіццём цывілізаванага грамадства нам становіцца ўсё цяжэй і цяжэй ідэнтыфікаваць нацыянальнасць канкрэтнага індывіда. Блытаніна крывей і народаў дайшла да таго ўзроўню, калі нават назва нацыянальнай прыналежнасці кожнага з бацькоў не можа вырашыць пытанне, а часта і наогул пазбаўляе яго сэнсу. З гэтай бяссэнсіцы выпякае і сучасная размытасць паняцця “нацыянальнасць”.

Нацыянальнасць, або яшчэ этнічная прыналежнасць, з’яўляецца фактам атаясамлівання індывіда з пэўным этнасам або народам. Гэта атаясамліванне з’яўляецца двухбаковым: з аднаго боку, індывід самастойна атаясамлівае сябе з пэўнай этнічнай групай, з другога – ён можа, нават без яго асабістай згоды, быць атаясамлены з якім-небудзь з народаў (або групай народаў) сваім у які момант існуе акружэннем. Так праяўляецца аб’ектыўная прырода нацыянальнага. Для высвятлення пытання з нацыянальнасцю, нам трэба звярнуцца да катэгорыі “народ”, паколькі сапраўдным носбітам нацыянальнасці з’яўляецца нейкае этнічнае супольніцтва людзей, да якога і прылічваецца канкрэтны індывід. Няма, і не існуе нацыянальнасці без народа-носьбіта. Нягледзячы на тое, што кожны можа назваць любую нацыянальнасць сваёй, без апазнання гэтага чалавека ў некаторай этнічнай групе асоб (без прызнання яго сваім), названая ім нацыянальнасць будзе не болей чым дэкларатыўнай [1, с. 405].

У параўнанні з другімі вялікімі сацыяльнымі супольніцтвамі (класамі, са-слоўямі, прафесіямі) народ з’яўляецца самай сталай групай. Нацыянальнасць ча-

лавэка – гэты яго сувязь з нацыяй, якая з’яўляецца непарушнай. Так узнікла і прадстаўленне аб этнічнасці (нацыянальнасці), якое панавала ў навуцы да нядаўняга часу. Яно атрымала назву прымардыялізм (ад лацін. *primordial* – спрадвечны). Згодна яму нацыянальнасць разглядаецца як спрадвечная данасць чалавека, нешта, з чым чалавек нараджаецца і што не можа выбіраць. Яна нязменная, як пол. Згодна гэтай канцэпцыі, этнічныя (нацыянальныя) рысы ёсць базавыя “сутнасныя структуры самой асобы, якія з’яўляюцца ўмяшчальнасцю этнічнай субстанцыі”. [8, с. 368].

Сэнс гэтага падыходу ў тым, што нацыянальнасць разумеецца як рэч, як скрытая недзе ў глыбінях чалавечага арганізма матэрыяльная эсенцыя (сутнасць). Умоўна кажучь, што яна знаходзіцца ў крыві, але гэта не трэба разумець літаральна. У другіх канцэпцыях пад этнічнасцю разумеюць не рэч, а адносіны – як паміж “сваімі”, так і да “чужых” [2, с. 488].

Пачынаючы з 50-х гадоў XX в., калі антрапологі многаму навучыліся, назіраючы распад каланіяльнай сістэмы і рост этнічнай самасвядомасці, стаў складвацца іншы падыход да прадстаўлення нацыянальнасці, названы канструктывізмам. Ён адхіляе ідэю прыроджанага, біялагічнага характару этнічнасці. Нацыянальнасць у такім прадстаўленні разумелася як прыналежнасць чалавека да народа, якая ёсць вынік творчай дзейнасці мноства сацыяльных сіл (дзяржавы, іншых тыпаў улады, царквы, палітычных і культурных эліт, усіх “простых” людзей). Гэта значыць, нацыянальнасць не наследуецца генетычна, ёй навучаюцца. Чалавек знаходзіць нацыянальную ідэнтычнасць у сям’і, школе, на вуліцы [8, с. 390].

Паняцце “нацыянальнасць” замацавана ў энцыклапедыях, даведачных дапаможніках і слоўніках.

Так, энцыклапедыя дае наступныя трактоўкі дадзенага тэрміна:

1) нацыянальнасць – адзнака этнічнага супольніцтва людзей, якая ўключае супольніцтва мовы, гісторыі, традыцый і культуры. Адзнака нацыянальнасці перадаецца па спадчыне і выхаваннем;

2) нацыянальнасць – гэта палітыка-прававая катэгорыя, якая абазначае сукупнасць фармалізаваных законам характарыстык, уладанне якімі робіць чалавека паўнапраўным членам нацыянальнай дзяржавы [3, с. 226].

Нацыянальнасць – вельмі нядаўняе вынаходства. Яе прыдумалі ў сярэдзіне XIX в., калі ў Еўропе пачалі праводзіць перапісы насельніцтва. У Грэцыі пачынаючы з 1856 г. па адзнацы рэлігіі, а потым па двух адзнаках: мове і рэлігіі. А ў Расіі ў перапісе 1897 г. – па адзнацы мовы. У сучасным свеце паняцце нацыянальнасці ўжо ўвайшло ў штодзённую свядомасць і стала звыклым, аднак людзі вельмі доўга жылі, не задумваючыся аб нацыянальнасці.

Такім чынам, можна зрабіць вывад, што нацыянальнасць – гэта адзнака этнічнага супольніцтва людзей, якая ўключае супольніцтва мовы, гісторыі, традыцый і культуры. Яна мае даволі старажытныя карані. Нацыянальная прыналежнасць асобы абазначае сукупнасць канкрэтных устаноўленых законам характарыстык, пры наяўнасці якіх чалавек здолён быць раўнапраўным членам нацыянальнай дзяржавы.

У еўрапейскай палітыка-юрыдычнай практыцы быў выпрацаваны цэлы рад прынцыпаў аднясення людзей да пэўнай нацыянальнасці. Для вызначэння нацыянальнасці можа выкарыстоўвацца навука дэрматагліфіка – раздзел марфалогіі чалавека, які вывучае скурны рэльеф далоневых і падэшвенных паверхняў. Дэрматагліфікай вызначаны “адметныя ўзоры” розных нацыянальнасцей. Гены нацыянальнасці невядомыя. Вызначэнне нацыянальнасці пры дапамозе дэрматагліфікі абумоўлена тым, што толькі фізіялагічнымі, генетычнымі асаблівасцямі чалавека. Па генатыпе нацыянальнасць вызначыць нельга, а толькі расу.

Многія даследчыкі бачаць адметную адзнаку нацыянальнасці ў адзінстве мовы. Людзі, якія гавораць адной мовай, належаць да адной нацыянальнасці, такое асноўнае палажэнне гэтай плыні. Дадзеная тэорыя нацыянальнасці тым не менш не самая папулярная і самая распаўсюджаная. Аднак ад гэтага яна не становіцца яшчэ сапраўднай. Калі б мова была такой рашаючай адзнакай, то тых асоб (а гэтакіх нямала), якія аднолькава добра і з дзяцінства валодаюць некалькімі мовамі, прыйшлося б прызнаць дэнацыяналізаванымі [1, с. 282].

У выніку, як бачым, ні адна з тэорый не задавальняе і не ведае, што такое нацыянальнасць. Лічым, што толькі ў сваёй сукупнасці прызначаныя тэорыі могуць даць адказ на нацыянальнае пытанне.

У сапраўдны час звесткі аб нацыянальнасці ўказваюцца ў дакументах па жаданні заяўніка. Пры рэгістрацыі нараджэння дзіцяці, калі бацькі выказалі жаданне прызначыць сваю нацыянальную прыналежнасць, то ў запісе акта аб нараджэнні дзіцяці нацыянальнасць бацькоў – грамадзян Рэспублікі Беларусь – указваецца ў адпаведнасці з нацыянальнасцю, прызначанай у пашпарце грамадзяніна Рэспублікі Беларусь. Але ў сапраўдны час у пашпартах такая адзнака не ставіцца (такі крок дзяржавы быў прадэктаваны выяўленнем нацыянальнай дыскрымінацыі) і, выходзіць, работнікі органаў запісу актаў грамадзянскага стану (далей – загса) могуць вызначыць нацыянальнасць бацькоў дзіцяці, толькі пры прадстаўленні імі пасведчанняў аб нараджэнні. Калі ў запісах актаў аб нараджэнні бацькоў дзіцяці прызначаны розныя нацыянальнасці, звесткі аб нацыянальнасці бацькоў дзіцяці ўносяцца па вусным указанні асобы, якая зрабіла заяву. Калі грамадзяне пры рэгістрацыі нараджэння дзіцяці не жадаюць прызначыць нацыянальную прыналежнасць бацькоў дзіцяці, у графе “Нацыянальнасць” у запісе акта аб нараджэнні і ў пасведчанні аб нараджэнні ўносіцца запіс “Звесткі не прадстаўлены” [6, с. 567].

Некалі работнікі міліцыі прымянялі Інструкцыю для вызначэння нацыянальнай прыналежнасці асобы па твару. Гэта Інструкцыя дзейнічала ў 1974 годзе, аднак поўнага яе тэксту і рэкамендацый па прымяненню нам знайсці не удалося.

З 1 студзеня 2006 года спраціла сілу Інструкцыя аб парадку вызначэння нацыянальнай прыналежнасці грамадзян Рэспублікі Беларусь, у якой дэталёва быў прапісаны парадак вызначэння нацыянальнай прыналежнасці. Прывядзём некалькі вытрымак з гэтай Інструкцыі:

“1. Нацыянальнасць грамадзяніна Рэспублікі Беларусь вызначаецца нацыянальнасцю бацькоў на падставе пасведчання аб яго нараджэнні.

5. Грамадзянам, якім была ўнесена адзнака аб нацыянальнай прыналежнасці ў пашпарт грамадзяніна Рэспублікі Беларусь да дасягнення 18-гадова ўзросту, нацыянальнасць можа быць зменена па дасягненні імі 18-гадовага ўзросту адпаведна нацыянальнасці другога бацькі.

6. Калі пры атрыманні пашпарта грамадзянін выказаў жаданне аб унясенні запісу аб нацыянальнай прыналежнасці, то ў заяве формы № 1 на атрыманне пашпарта ў раздзеле «Службовыя адзнакі» заяўнік прызначае, якую нацыянальнасць унесці ў яго пашпарт.

7. Змяненне нацыянальнасці грамадзянам, прызначаным у пункце 5 сапраўднай Інструкцыі, праводзіцца на падставе іх асабістай заявы, пасведчання аб нараджэнні і пашпарта па заключэнні начальніка органа ўнутраных спраў або яго намесніка па месцы прапіскі (рэгістрацыі) заяўніка.

Копія заключэння выдаецца грамадзяніну для прадстаўлення ў органы загс для ўнясення змяненняў у запісы актаў грамадзянскага стану.

8. Падраздзяленнем пашпартна-візавай службы на падставе прадстаўленых дакументаў на старонцы 28 пашпарта грамадзяніна Рэспублікі Беларусь праводзіцца запіс аб нацыянальнай прыналежнасці яго ўладальніка наступнай формы: ...

Запіс у пашпарце аб нацыянальнай прыналежнасці праводзіцца адзін раз і змяненню не падлягае, за выключэннем выпадкаў, прызначаных у пункце 5 сапраўднай Інструкцыі.

9. Запіс аб нацыянальнасці ў актах грамадзянскага стану праводзіцца органамі загс на падставе пашпарта грамадзяніна, яго пасведчання аб нараджэнні і другіх дакументаў, якія пацвярджаюць яго нацыянальную прыналежнасць.

Змяненне запісу аб нацыянальнасці ў актах грамадзянскага стану асобам, прызначаным у пункце 5 сапраўднай Інструкцыі, праводзіцца пры дадатковым прадстаўленні заключэння органаў унутраных спраў.

Змяненні запісу аб нацыянальнасці ў акты грамадзянскага стану ўносіцца па заключэнні органа загс» [4].

Як відаць з прыведзеных вытрымак, усе дакладна і карэктна прапісана. Аднак калі праналізаваць дзеючае заканадаўства по дадзенаму пытанню ўзнікае калізія.

Так, у адпаведнасці з Пастановай Міністэрства ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь ад 28 чэрвеня 2010 г. № 200 «Аб зацвярджэнні Інструкцыі аб парадку арганізацыі работы падраздзяленняў па грамадзянстве і міграцыі органаў унутраных спраў па выдачы, уліку, абмене, прызнанні несапраўдным, адабранню, трыманню і знішчэнню пашпарта грамадзяніна Рэспублікі Беларусь» «Унясенне адзнакі аб нацыянальнай прыналежнасці ўладальніка пашпарта праводзіцца па ягонаму жаданню пры прад'яўленні пасведчання аб нараджэнні шляхам унясення ў вызначаным парадку адпаведнага запісу на старонцы 28 пашпарта, заверанай подпісам начальніка падраздзялення па грамадзянстве і міграцыі і змацаванай пячаткай з адлюстраваннем Дзяржаўнага герба Рэспублікі Беларусь. Адначасова ў раздзеле «Службовыя адзнакі» заявы формы 1

праводзіцца запіс аб унесенай адзнацы. У далейшым запіс аб нацыянальнай прыналежнасці змяненню не падлягае” [7].

Такім чынам, вынікае сітуацыя, калі ў наступным чалавек можа змяніць звесткі аб сваёй нацыянальнасці, што параджае негатыўныя наступствы.

Павага да культуры і спадчыны сваёй краіны, падрабязнае заканадаўчае ўрэгуляванне пытанняў у вобласці нацыянальнай прыналежнасці з’яўляецца, несумненна, гарантам захавання самабытнасці нацыі, гарманічнага развіцця культуры насяляючых краіну народнасцей і нацыянальнасцей, станаўлення сапраўды дэмакра-тычнай дзяржавы і развіцця грамадзянскага грамадства.

Менавіта таму, лічым мэтазгодным заканадаўча замацаваць норму, якая абавязвае грамадзяніна толькі адзін раз прызначаць выбраную нацыянальнасць. Гэта дазволіць выключыць магчымыя спекуляцыі і негатыўныя наступствы.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская Савецкая Энцыклапедыя / гал. рэд. У.П. Броўка. Т. 11: Галоўная рэдакцыя Беларускай Савецкай Энцыклапедыі. – Мінск, 1973. Т. 7: Манцякі – Паддубічы. 608 стар. з іл. і картамі.
2. Беларуская Савецкая Энцыклапедыя / гал. рэд. У.П. Броўка. Т. 11: Галоўная рэдакцыя Беларускай Савецкай Энцыклапедыі. – Мінск, 1974. Т. 11: Футбол – Яа. Дадатак. 656 стар. з іл. і картамі.
3. Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. / рэдкал.: Г.П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2000. – Т. 11: Мугір – Паліклініка. – 560 с.
4. Инструкция о порядке определения национальной принадлежности граждан Республики Беларусь: Постановление М-ва юстиции Респ. Беларусь от 09.06.1997 // Бюл. нормативно-правовой информации. – 1997. – № 14.
5. Конституция Республики Беларусь от 15.03.1994 № 2875 (с изм. и доп. от 24.11.1996 и 17.10.2004) // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. – 1999. – № 1. – 1/0.
6. Научно-практический комментарий к кодексу Республики Беларусь о браке и семье [Текст] / Нац. центр законодательства и правовых исследований Респ. Беларусь; ред. В.Г. Тихиня, В.Г. Голованов, С.М. Ананич. – Минск: ГИУСТ БГУ, 2010. – 673 с.
7. Об утверждении Инструкции о порядке организации работы подразделений по гражданству и миграции органов внутренних дел по выдаче, учету, обмену, признанию недействительным, изъятию, хранению и уничтожению паспорта гражданина Республики Беларусь: Постановление М-ва внутренних дел Респ. Беларусь от 28.06.2010 № 200 // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. – 2010. – № 214. – 8/22721.
8. Республика Беларусь: Энциклопедия: в 6 т. Т. 5 / редкол.: Г.П. Пашков [и др.]. – Минск: БелЭн, 2007. – 752 с.